

مدیریت جنگل‌ها در حقوق بین الملل

پژمان الهامی^۱

چکیده

هدف از پژوهش حاضر مدیریت جنگل‌ها در حقوق بین الملل است روش پژوهش در این تحقیق توصیفی - تحلیلی می باشد هرچند انسان سالیان متمادی از طبیعت به عنوان ابزار و بستر توسعه استفاده کرده، اما توسعه افسار گسیخته پس از انقلاب صنعتی چنان آثار مخربی بر کره زمین باقی گذاشته که نه تنها انتخاب همان روش‌ها از سوی کشورهای فقیر برای توسعه به دلیل پایین آمدن ظرفیت‌های منابع طبیعی ناممکن است بلکه در شرایط امروز، خودخواهانه می نماید. از این رو، چند دهه ای است که «توسعه پایدار» به عنوان یک راه حل ارائه شده است. بحث پیرامون محیط زیست جنگل و منافع مختلف مربوط به آن یکی از مسایل مطرح در نظام‌های مختلف محیط زیست است نتایج حاکی از این است که در قوانین بسیاری از کشورها از جمله ایران مقرراتی ذکر شده است و مستحق حمایت‌های قانونی اعلام شده است منتها این حمایت‌ها اجرایی نمی شوند و دچار خلاء‌هایی هستند.

کلید واژگان: محیط زیست، جنگل، اسناد بین المللی، مدیریت

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

^۱ . دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق بین الملل دانشگاه پیام نور مرکزی قزوین

مقدمه

حقوق محیط زیست ابزار مهمی برای نظارت و مدیریت توسعه پایدار است. این حقوق در تعیین خط مشی‌های حفاظتی محیط زیست و همچنین استفاده معقولانه و پایدار از منابع طبیعی موثر است. بیانیه‌های استکهلم ۱۹۷۲، ریو ۱۹۹۲، ژوهانسبورگ ۲۰۰۲ و ریو + ۲۰، دست‌یابی به توسعه پایدار را مستلزم حفاظت از محیط زیست عنوان نموده و خواستار جهت‌گیری حقوق بین‌الملل محیط زیست در راستای مفهوم توسعه پایدار گردیده است. اما عملاً مشاهده می‌شود که توسعه پایدار با چالش‌هایی در سطح جهانی مواجه است که یکی از مهم‌ترین این چالش‌ها تقابل میان توسعه و محیط زیست در کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه است. یکی از مهم‌ترین منابع مورد اتکاء برای مقابله با این خطرات و تنظیم رفتار تابعان حقوق بین‌الملل، حقوق بین‌الملل محیط زیست است جنگل‌ها در حال حاضر حدود ۳۱ درصد سطح زمین را پوشیده‌اند، در حالی که قبل از انقلاب صنعتی در جهان حدود ۶۶ درصد جنگل وجود داشته است و این در حالی است که روند تخریب جنگل همچنان ادامه دارد، شاید در آستانه نابودی است. از دیرباز جنگل به عنوان منبع مهم برای تامین غذا، چوب، هیزم برای تولید گرما و تنوع زیستی بوده است. قانون حفاظت و بهره‌برداری از جنگل‌ها و مراتع - مصوب ۲۰ تیر ۱۳۴۶ مجلس شورای ملی و ۲۵ مرداد ۱۳۴۶ مجلس سنا. این قانون در تاریخ ۳۰ مرداد ۱۳۴۶ به توشیح محمدرضا شاه پهلوی رسید. این قانون دارای شصت و هفت ماده و پنجاه تبصره در جلسه روز سه‌شنبه بیستم تیر ماه یک هزار و سیصد و چهل و شش شمسی به تصویب مجلس شورای ملی رسید. وزارت کشاورزی - دارایی - دادگستری - اقتصاد - کشور - جنگ مأمور اجرای این قانون می‌باشند. این قانون در تاریخ روز چهارشنبه ۱۳۴۶، ۵، ۲۵ به تصویب مجلس سنا رسیده است البته در تاریخ ۱۴/۸/۱۳۹۶ مورد بازنگری قرار گرفته است (سازمان حفاظت از آب و محیط زیست ، ۱۳۹۷).

تاکنون مطالعات جامع و کاملی پیرامون مسائل حقوقی و مدیریت زیست محیطی جنگل صورت نگرفته است و حفاظت از جنگل تنها بر اساس نظریات فنی کارشناسی است واحدی و همکاران (۱۳۹۷) پژوهشی در مورد دست‌یابی به توسعه پایدار از منظر حقوق بین‌الملل محیط زیست انجام دادند و نتایج حاکی از آن بود که توسعه پایدار با چالش‌هایی در سطح جهانی مواجه است که یکی از مهم‌ترین این چالش‌ها تقابل میان توسعه و محیط زیست در کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه است. یکی از مهم‌ترین منابع مورد اتکاء برای مقابله با این خطرات و تنظیم رفتار تابعان حقوق بین‌الملل، حقوق بین‌الملل محیط زیست است. و سلطانی پور و همکاران (۱۳۹۵) پژوهشی در مورد وضعیت توسعه پایدار در ایران انجام دادند و نتایج بیانگر این بود که گنجاندن دوره‌های آموزشی اصول و فنون مدیریت مبتنی بر توسعه پایدار در آموزش‌های دانشگاهی و ضمن خدمت مدیران پیشنهاد می‌شود. ایجاد ساختاری فراوزارتی و حتی فرا قوه ای برای انسجام و هماهنگی در

زمینه توسعه پایدار ضروری به نظر می رسد در این مقاله هدف بررسی چند بعدی محیط زیست جنگل در پرتو اصول حقوق عمومی است ، امید است که با انجام این پژوهش حداقل زمینه طرح اصولی آن را فراهم کنیم .

تعاریف

۱ - جنگل یا مرتع یا بیشه طبیعی عبارت از جنگل یا مرتع یا بیشه‌ای است که به وسیله اشخاص ایجاد نشده باشد.

۲ - نهال - درخت جوانی است که دارای ساقه مشخصی بوده و قطرین آن کمتر از پنج سانتیمتر و در مورد شمشاد قطرین کمتر از سه سانتیمتر باشد.

۳ - اراضی جنگلی:

الف - زمین هایی که در آن ها آثار و شواهد وجود جنگل از قبیل نهال یا پاجوش یا بوته یا کنده درختان جنگلی وجود داشته باشد مشروط بر آن که در تاریخ ملی شدن جنگل ها ۲۷ دی ماه ۱۳۴۱ تحت کشت یا آیش نبوده و تعداد کنده در هر هکتار از بیست و یا تعداد نهال یا بوته جنگلی در هر هکتار جداگانه یا مجموعاً از یکصد عدد و یا مجموع تعداد نهال و بوته و کنده در هر هکتار از یکصد عدد متجاوز باشد.

ب - زمین هایی که در آن ها درختان خودروی جنگلی به طور پراکنده وجود داشته باشد و حجم درختان موجود در شمال از حوزه آستارا تا حوزه گلیداغی در هر هکتار کمتر از پنجاه متر مکعب و در سایر مناطق ایران کمتر از بیست متر مکعب باشد مشروط بر آنکه در تاریخ ملی شدن جنگلها تحت کشت یا آیش بوده باشد.

تبصره - اگر در اراضی بند ب درختان شمشاد وجود داشته باشد و حجم آن ها بیش از سی متر مکعب در هکتار باشد این قبیل اراضی مشمول اراضی جنگل نبوده و جنگل شمشاد محسوب می گردد(قوانین جنگل و محیط زیست با اصلاحات ، ۱۳۹۶).

هدف ها

بررسی حقوق جنگلها در مدیریت جنگل

بررسی توسعه پایدار و محیط زیست

بررسی کنوانسیون های محیط زیست

فرضیه پژوهش

- به نظر می‌رسد مدیریت جنگل‌ها در قوانین ایران با خلاء‌هایی رو به رو است .

- به نظر می‌رسد نظام کیفری ایران در مورد مدیریت جنگل با خلاء‌هایی رو به رو است

مباحث نظری

حقوق جنگل‌ها

مجموعه قواعد و مقررات راجع به جنگل و فعالیت‌های مربوط به آن، حدود دخالت سازمان‌های وابسته به جنگل، و وظایف و تکالیف هر یک را در خصوص جنگل‌ها ذکر می‌کند، از آنجایی که جنگل‌ها از منافع رفیع بشر هستند و از منابع تامین درآمد دولت (مورد بحث در حقوق مالی) هستند، دولت جهت تامین درآمد و رفع نیازهای عمومی و ارائه خدمات عمومی در آن دخالت می‌کند. از طرف دیگر بشر و افراد انسانی برای تامین نیازهای اساسی خود در محیط جنگلی به تکاپو می‌پردازد. در وهله سوم جنگل‌ها که از گسترده‌ترین محیط زیست کره زمین هستند، محل زیست درختان کهنسال، چمنزارها، بوته زارها که خود مسکن و مأوای مرغان خوش الحان و هزاران گونه گیاهی و جانوری است. اینجاست که باید در مقام آشتی در میان سه مقوله ناهمسان برآمد:

۱- منابع عمومی و منبع تامین درآمد دولت (دولت و حاکمیت به جهت تامین منابع عمومی دخالت می‌کند. پس می‌تواند مداخله فرد انسانی و بخش خصوصی را محدود کند.)

در اینجا وارد بحث حقوق مالی می‌شویم، حقوق مالی عبارت است از مجموعه قواعد مقررات حاکم بر دخل و خرج دولت. یکی از مباحث حقوق مالی، بحث تامین درآمد می‌باشد و یکی از منابع تامین درآمد منابع طبیعی و جنگل‌ها می‌باشد. جنگل‌ها از املاک خالصه خالص می‌باشند (مهندس، ۱۳۷۶: ۱۰۴) چرا که بهره برداری خصوصی از منابع مزبور به صلاح حفظ و دوام اموال یاد شده نیست. در کنار منبع تامین درآمد دولت، حداقل مواردی از قبیل تفریحگاه و جولانگاه افراد بشری است و دولت با استفاده از اعمال حاکمیت و نظارت خود از طریق سیاست گذاری و وضع قوانین و مقررات در آن مداخله دارد.

در اینجا سؤال اساسی این است که حدود مداخله دولت در مالکیت بر جنگل‌ها و مدیریت بر آن کجاست؟ آیا دولت با مطرح کردن مفهوم منافع عمومی زمینه را برای نقض حقوق مردم ساکن در جنگل فراهم نمی‌کند چه ضمانت اجرایی وجود دارد، آیا مفهوم مصلحت عمومی می‌تواند حقوق ساکنین جنگل را محدود کند، و منافع عمومی را کنار گذارد؟

در اینجا اعمال حاکمیت و اعمال تصدی و اقتصاد ارشادی و انحصارات دولتی مورد بحث قرار می گیرد.

۲- منافع شخصی: در هر حال بشر امروزه ۱۰ هزار سال است که با کشاورزی و محیط جنگلی آشنا شده است و از زمین بهره برداری می کند، غذای انسان از بین ۷ هزار گونه انتخاب شده است که ۲۰۰ گونه اهلی شده وجود دارد از آن استفاده می شود. بیش از چند صد پستاندار و پرنده اهلی شده وجود دارند که منبع تامین غذای افراد بشری می باشند، گونه های بومی وجود دارد که محلی و انحصاری است، روستاییان در مناطق جنگلی احشامی را پرورش می دهند که محل تغذیه است، معیشت جامعه روستایی و مناطق جنگلی وابسته به محیط جنگل است، یک ساختار اجتماعی منحصر به فرد در محیط جنگلی وجود دارد، که معیشت مبتنی بر دامداری و دامپروری و تا حدی شرایط حاصل از این ساختار اجتماعی خاص که طبیعت جنگلی بر انسان تحمیل می کند می باشد مثلاً کوچ نشینی که نوعی زندگی و معیشت انسانی است که در آن دامپروری اساس فعالیت های اقتصادی را تشکیل می دهد و ویژگی بارز این زندگی تحرک مکانی و جابجایی گروه های انسانی است. زندگی روستایی و جنگل نشینی دارای اقتضاتی است که آن را از سایر انواع جوامع انسانی و زندگی اجتماعی متمایز می دارد که مهم ترین این ویژگی ها عبارتند از :

الف: وابستگی انسان به حیوان

ب: استفاده از چراگاههای طبیعی

ج: کوچ یا جابجایی انسان و دام به منظور بهره گیری از چراگاه های طبیعی و احتراز از سرما و گرمای شدید «که این خود (کوچ نشینی) یک تنوع فرهنگی و قومیتی است و جزء میراث فرهنگی و حفظ آن ضروری است.»

اعمال حاکمیت و نظارت دولت و سیاستگذاری های کلان کشوری که در جهت حراست از منابع عمومی است نباید به سمت امحای معیشت انسانی، از بین رفتن گونه های زیستی اهلی و وابسته کردن مردم به دولت که در نتیجه آن ایجاد یک ساختار طبقاتی جدید به وجود می آید پیش رود، که این ساختار طبقاتی جدید یقیناً تنش هایی را به وجود خواهد آورد، از آنجایی که این ساختار طبقاتی به دلیل نقش کلیدی فزاینده ای که در امور اقتصادی کشور دارند، در صورت یکجا نشین کردنشان (مثلاً از طریق طرح خروج دام از جنگل) یقیناً تنش هایی به وجود خواهد آمد. اعمال سیاست های اسکان جنگل نشینان مبتنی بر زور سبب تضعیف دامداری سنتی (از بین رفتن تنوع زیستی) و در نتیجه ضربه مهلکی به اقتصاد کشور وارد می آورد، فقر و بیکاری پنهان و کوچ به شهرها از جمله آن است. (نیک خلق، ۱۳۸۵ : ۱۸۵).

۳- حمایت از محیط زیست جنگل: رعایت حقوق عناصر طبیعی و احترام به حق حیات همه موجودات به ویژه ابناء بشر نه تنها باید در برهه ای خاص زمانی مدنظر باشد بلکه باید انسان پیوسته خود را در طول تاریخ و آیندگان هم مسئول بداند و متوجه این مهم باشد که هر گونه افراط و تفریطی در استفاده از منابع و هر گونه بی‌مهری نسبت به طبیعت اثرات سوپی در کل جهان دارد و زندگی فرزندان خود را سیاه می‌کند متأسفانه غلبه روح سوداگری بر انسان معاصر و سیره تمدن بر وی، او را به جان طبیعت انداخته و جهت تامین منابع آبی خویش، کمر به نابودی طبیعت و اجزایش بسته است. امروزه در بسیاری از نقاط دنیا چه بر اثر تخریب صنعتی طبیعت و چه بر اثر تخریب فیزیکی طبیعت تعادل حیات خدشه دار شده است. دریغا که انسان معاصر با همه دریافت‌های علمی و پیشرفت‌های علمی که در زمینه کشف مسائل حیات داشته، هنوز از درک زبان طبیعت و احساس غافل است و نمی‌داند که این طبیعت بی‌زبان، نه آن بازیچه بی‌جان است که موم وار به دست آدمی شکل گیرد و نه آن موجود ضعیفی است که در برابر سرکشی‌ها و گستاخی‌ها و سوداگری‌های او مرعوب می‌شود بلکه طبیعت با روح و احساس خود، در برابر هر عمل انسانی عکس‌العملی در خور نشان می‌دهد، هر خشونت‌ری را با خشونت و هر رفتاری را با محبت پاسخ می‌دهد، چرا کلیه عناصر طبیعت حرمتی در خور خویش دارند و احساس و روحی در حد. اگر آن احساس و روح درک نگردد و آدمی بدون رعایت حرمت و حیات عناصر محیط با آن‌ها رفتار کند در حقیقت زندگی خود را تباه ساخته و تیشه به ریشه خویش زده است (محللاتی، ۱۳۷۲: ۱۰۰).

حمایت از محیط زیست جنگل جنبه‌های مختلفی دارد:

اول: حمایت قانونی از جنگل و محل‌های ویژه در مقابل خسارات و بلایا

۱- حفاظت در مقابل عوامل طبیعی تخریب (باد، گرما، یخبندان، حشرات و ...)

۲- حفاظت در مقابل عوامل انسانی تخریب (زغالگیری، چرای دام، حریق و ...)

دوم: حمایت قانونی از تنوع زیستی در جنگل

۱- ممانعت ورود گونه‌های غریبه به اکوسیستم‌های طبیعی و بومی

۲- ممانعت از انهدام زیستگاه تنوع زیستی

دامنه تخریب محیط زیست به حدی وسیع است که می‌توان گفت همه به تخریب محیط می‌پردازند، کشاورزان بدون مجوز مبادرت به حفر چاه کرده، جنگل و مرتع را به اراضی کشاورزی تبدیل می‌کنند، دامداران خارج از فصل و بیش از ظرفیت مراتع، دام‌هایشان را می‌چرانند، صیادان ماهی شب و روز بدون مجوز در سراسر دریاچه دام می‌گسترانند و علاوه بر صید غیر قانونی ماهی، اردک‌های غواص بسیار نادر و در خطر انقراض، را در تورهایشان خفه می‌کنند، شکارچیان همچنان به شکار غیر قانونی ادامه می‌دهند و بازدیدکنندگان گل و گیاه منطقه را درو می‌کنند. (فرهنگ دره شوری، ۱۳۷۵: ۲۰۰؛ به نقل از واحدی و همکاران، ۱۳۹۷).

توسعه پایدار و حفاظت از محیط زیست

اندیشه توسعه پایدار سابقه چندانی در حقوق بین الملل ندارد. برای نخستین بار در سال ۱۹۸۳ مجمع عمومی سازمان ملل متحد، «کمسیون جهانی محیط زیست و توسعه» را تشکیل داد که در آن، سندی تأثیرگذار به نام «آینده مشترک ما» توسط گروه الم برونتلند (شمسایی، ۱۳۸۵: ۱۰-۱۲) نخست وزیر وقت نروژ، ارایه شد.

این گزارش خواستار توسعه پایدار به عنوان مبنای هر فعالیت اقتصادی انسانی با تمرکز بر نگرانی جدی نسبت به محیط زیست و پیوند آن با تلاش برای بالا بردن سطح زندگی فقرا در جهان بود به این ترتیب توجه به توسعه پایدار از دهه هشتاد میلادی به این سو به یکی از دغدغه های اصلی جامعه بین المللی تبدیل گشت و پس از ارایه گزارش نهایی برونتلند در سال ۱۹۸۷، در کانون توجهات بین المللی قرار گرفت.

یک سال پس از گزارش نهایی برونتلند، مجمع عمومی سازمان ملل متحد قطعنامه ای تصویب کرد و خواستار تشکیل کنفرانسی در مقر سازمان ملل متحد در خصوص محیط زیست و توسعه گردید و در نهایت پس از دو سال بررسی مداوم و اظهارات بحث برانگیز در این خصوص، سرانجام کنفرانس مورد نظر در ژوئن ۱۹۹۲ در بیستمین سالگرد کنفرانس استکهلم در مورد محیط زیست در ریودوژانیرو برگزار گردید. ثمره این کنفرانس طرح مجدد و تأکید بر مفهوم «توسعه پایدار» در قلمرو حقوق بین الملل بود. مفهومی که گرچه از همان آغاز حرف و حدیث هایی را به همراه داشته، اما از آنجا که در کانون پیوند میان مباحث اقتصادی، دغدغه های زیست محیطی و اصول بنیادین حقوق بشر قرار دارد (شمسایی، ۱۳۸۵: ۱۹) نیازمند تأملی جدی است و حقوق بین الملل معاصر نمی تواند نسبت به مبانی نظری آن یا تجلی آن در رویه بین المللی بی تفاوت باشد.

مفهوم و ابعاد توسعه پایدار

پایداری معنایی نسبی دارد، پایدار ماندن یعنی به جلو رفتن و ادامه دادن (سفلی، ۱۳۸۶) در فرهنگ های لغت فارسی، از پایداری در لغت، به معنای بادوام و ماندنی یاد شده است (عمید، ۱۳۷۱: ۷۰). در لاتین نیز ریشه لغوی و عبارات مرتبط، با واژه پایداری است.^۱ به معنی پایداری، صفتی است است که چیزی را توصیف می کند و باعث آرامش و تغذیه و تامین زندگی شده و در نتیجه به تداوم زندگی و طولانی کردن آن منجر می گردد.^۲ به معنی حمایت، زنده نگهداشتن، ادامه دادن مستمر بوده،^۳ معنی فرایند پایداری زندگی است (آذربایجانی، ۱۳۸۲: ۱). این تعریف عموماً به دست می آید که توسعه پایدار، نقطه ای مناسب برای آغاز تفحص است توسعه پایدار توسعه ای است که

1. Sustainable
2. Sustain
3. Sustenance

نیازهای نسل فعلی را بدون خدشه آوردن بر توانایی نسل‌های آینده در تأمین نیازهای خود تأمین کند (ماتین ، ۱۳۸۶ : ۱۸).

به این ترتیب توسعه پایدار را می‌توان مدیریت روابط سیستم‌های انسانی و اکوسیستم‌های طبیعی به منظور استفاده پایدار از منابع در جهت تأمین رفاه نسل‌های حال و آینده تعریف کرد (زاهدی ، ۱۳۹۰ : ۱) افزودن پسوند توسعه به پایدار به علت گستردگی آثار جانبی طرح‌های توسعه در درمان جامعه و همچنین آثار فراملی و جهانی آن‌هاست، توجه به مسایل زیست‌محیطی که عمدتاً ابعاد زیست‌محیطی را شامل می‌گردد، پس از توسعه صنعتی در دهه‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ میلادی در اروپا و آثار ناهنجار زیست‌محیطی آن‌ها به وجود آمد (کیانی ، ۱۳۸۴ : ۸۱). توسعه پایدار مجموعه اقداماتی است که با توجه به فلسفه پایداری هدایت می‌شود. در این نوع از توسعه، اقدامات و فعالیت‌ها به طور مداوم از منظر اصول پایداری بررسی می‌شود و مورد تجدید نظر قرار می‌گیرد (زاهدی ، ۱۳۹۰ : ۱۲). با این توضیحات محرز می‌گردد که توسعه پایدار توسعه‌ای است که علاوه بر توسعه و تعالی زندگی نسل حاضر به حمایت از نسل‌های آتی نیز عنایت دارد و براساس آن، شرایط انسانی و وضعیت محیطی و اکوسیستمی به طور هم‌زمان مورد توجه قرار می‌گیرد (دبیری و همکاران ، ۱۳۹۷ : ۱۲). لذا در مجموع امروزه توسعه پایدار به منزله هدفی برای یک دنیای تحت فشار و دارای مشکلات رو به تزاید محسوب می‌گردد که پیش‌زمینه آن، توسعه زیست‌بوم است. این دیدگاه توسعه زیست‌بوم را در سطح محلی یا منطقه‌ای توأم با توانایی‌های بالقوه آن فضا و با توجه و تأکید بر بهره‌برداری عقلانی از منابع، کاربرد تکنولوژی و سازمان به گونه‌ای که طبیعت و انسان را مورد توجه قرار دهد، تعریف می‌کند (دبیری و همکاران ، ۱۳۹۷ : ۱۱).

توسعه پایدار در حقیقت ایجاد تعادل میان توسعه و محیط زیست است، توسعه پایدار فرآیندی است که اهداف اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی جامعه را در هر جا که ممکن است از طریق وضع سیاست‌ها، انجام اقدام‌های لازم و عملیات حمایتی با هم تلفیق می‌کند و در هر جایی که تلفیق امکان ندارد به ایجاد رابطه مبادله بین آن‌ها، بررسی و هماهنگی این مبادله‌ها می‌پردازد. ابعاد چهارگانه توسعه پایدار عبارتند از: ابعاد اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و زیست‌محیطی می‌باشد. به نظر می‌رسد که روح قوانین جنگل‌ها و مراتع در کشور ما به سمت حمایت از منافع عمومی و منافع جنگل‌نشینان نباشد بلکه هدف حمایت از جنگل باشد که آن حمایت از جنگل در مقابل عوامل انسانی تخریب، که این عامل خود ناشی از قصور دولت در جهت تأمین و تضمین شرایط حداقل زندگی در محیط جنگلی می‌باشد که این نقض نظام قانونگذاری در بهره‌برداری عقلانی از منابع جنگلی و حفاظت از محیط زیست می‌باشد و نیاز جدی به تحول در نگرش حاکمیت به مقوله محیط زیست است که به سه مقوله انسان، جامعه و محیط زیست برای توسعه پایدار توجه کند .

استراتژی جهانی حفاظت از محیط زیست سه هدف را برای حفظ محیط زیست بر می شمارد که عبارتند از :

۱- هدف اول: فرآیندی برای تولید غذا، سلامت و دیگر جنبه های بقای انسانی و توسعه، نظام های حمایت شامل خاک، زمین کشاورزی، جنگل ها و زیستگاه ها، حیات وحش و منابع آب های شیرین می باشد.

۲- هدف دوم: حفظ تنوع زیستی؛ حفظ تنوع زیستی چه در مقابل گونه های گیاهی و دامی اهلی و چه در مقابل گونه های گیاهی و دامی وحشی که این تنوع زیستی هم در حکم بیمه است (به عنوان مثال بیماری های گیاهی) و هم در حکم سرمایه گذاری برای آینده (مثلاً پرورش محصولات گیاهی و یا دارویی)

۳- هدف سوم: توسعه پایدار محیط زیست جنگل و گونه های موجود در آن است. در حال حاضر توسعه پایدار به طور گسترده در حوزه سیاست و در حیطه پژوهش در سطح جهان مورد استفاده قرار می گیرد. توسعه پایدار تعریف بسیاری دارد اما موثرترین و فراگیرترین تعریف این واژه، تعریف کمسیون برانت لند با عنوان « آینده مشترک ما » است که عبارت است از :

توسعه ای که بدون لطمه زدن به قابلیت های نسل های آینده در برآورده ساختن نیازهای خود ، نیازهای امروز را بر آورده سازد . (موسوی ، ۱۳۸۴ : ۱۴)

در برنامه جهانی مراقبت از زمین که در سال ۱۹۹۱ توسط IUCN ارایه گردیده، این موضوع به این شکل مطرح شده است:

« ما نیازمند توسعه ای هستیم که هم مردم مدار یعنی معطوف به بهبود شرایط انسانی و هم مبتنی بر حفاظت از محیط زیست یعنی حفظ تنوع و قدرت تولید طبیعت باشد. ما ناگزیریم که به برخی دیدگاه ها در مورد محیط زیست و توسعه پایان دهیم دیدگاه هایی که گویی این دو را در مقابل یکدیگر قرار می دهد. در واقع ما باید بپذیریم که این دو اصل (محیط زیست و توسعه) دو بخش ضروری یک فرایند اجتناب ناپذیر هستند. »

نکته اساسی دیگر این که از آنجایی که قوانین جنگل ها و مراتع که باید در جهت حراست از منافع عمومی باشد و نظم عمومی اقتصادی را تضمین کند لذا قواعد آمره است، در اینجا اهمیت چگونگی تقریر و تقنین متن قانون مهم می شود، متن قواعد حقوقی مربوط به جنگل باید به گونه ای وضع شود که جای هر گونه ابهام را از بین ببرد، متن قانون باید شفاف باشد، واضح و صریح باشد، امر و نهی کند، به طور مطلق ایجاد تکلیف کند تا مامور اجرایی و قاضی در مقام اجرا کمتر دست به تفسیر آن بزند و اگر نیاز به تفسیر باشد، باید اصول حاکم بر تفسیر اسناد حقوق عمومی در آن رعایت شود، (امامی ، ۱۳۸۴ : ۲۳) مثلاً اصل تفسیری وظیفه گرا، ابتدا باید دید که هدف حاکمیت از وضع قانون جنگل ها چیست، یقیناً هدف سه مقوله بقای انسان، حفظ تنوع زیستی و توسعه پایدار

است، لذا باید در تفسیر قوانین جنگل به گونه ای عمل کرد که هر سه مقوله مد نظر حفظ شود، تک بعدی تفسیر نشود .

بنابراین مجریان قوانین جنگل حق تفسیر موسع آن را ندارند چرا که تفسیر موسع موجب خروج از اراده قانونگذار شده لذا همانند قوانین جزایی تفسیر به نفع و نه به زیان بلاشکال است البته با در نظر گرفتن این مهم که نفع اهم که در یک مورد خاص باید رعایت شود چیست ؟ (همان ، ۲۴)

در هر صورت تفسیر قوانین جنگل امری دشوار است نمی توان آن را همچون سایر قوانین عادی نگریست چرا که در تدوین قوانین جنگل عوامل مختلفی از قبیل اقتصادی، مالی، اجتماعی، سیاسی و یا بین المللی دخالت دارند و هر یک از اهداف در وضع قوانین ممکن است مورد توجه قانون گذار بوده باشد، لذا اتکا به تفسیر تحت الحفظ یعنی اتکا به منطوق، مفاد و مضمون قانون مفید فایده نخواهد بود و باید یک ماده قانونی را با توجه به کلیات یعنی مجموع مفاد همان قانون تجزیه، و تحلیل کرد که رجوع به روح قانون تعبیر می شود .

حضور مردم در مدیریت منابع طبیعی در سراسر جهان به توسعه پایدار این منابع انجامیده است، در مقابل، بهره گیری قوه قهریه در مدیریت منابع در اکثر نقاط جهان به شکست انجامیده است، در هندوستان دولتمردان برای حفاظت از منابع جنگلی خروج اجباری مردم از جنگل ها را در برنامه کاری خود قرار دادند ولی به علت عدم حضور مردم در مراحل برنامه ریزی، طرح خروج از جنگل را نپذیرفتند و بعد از مدتی به جنگل برگشتند، مطالعه وضعیت کشورهای آفریقایی نشان می دهد حتی پاداش های مادی و توسل به زور نمی تواند منجر به حفاظت از منابع طبیعی گردد. در مقابل رهیافت های مشارکتی که برای سازماندهی عرصه های منابع طبیعی به کار گرفته اند در زمینه مدیریت این منابع به موفقیت های قابل توجهی دست یافته اند :

در انگلستان به منظور جلب مشارکت بهره برداران در مدیریت پایدار منابع طبیعی از نظام سهم بری استفاده می شود، در این شیوه حدود استفاده قانونی بهره بردار از منابع مشخص و تعیین شده است و تخلف از آن مشمول مجازات های سنگین شده است .

در کشور سوئد مدیریت جمعی بر عرصه های منابع طبیعی اعمال می شود، در این شیوه گروه های مختلف بهره برداری به تناسب از عرصه های جنگلی و یا مرتعی استفاده نموده و در مقابل اجباراً باید در احیا و حفاظت از آن مشارکت جدی داشته باشند. در این کشور مهار آتش سوزی و سیل تماماً توسط تشکل های مردمی صورت می گیرد.

در کشور فرانسه از نهاد مشارکتی شورای روستا در مدیریت و توسعه منابع طبیعی استفاده می شود به این ترتیب که در محدوده عرفی روستا، مسئولیت اجرایی طرح های جنگل داری و بهره برداری از مراتع به شورای ده واگذار می شود، این شورا با کمک مردم و حمایت دولت طرح ها را انجام داده و درآمد حاصل از آن را صرف امور توسعه روستا می کند .

ترکیه از جمله کشورهایی است که در مدیریت منابع طبیعی به توافقی مشترک با مردم دست یافته است، به عبارتی هیچ برنامه ای بدون حضور مردم و یا به صورت اجباری اجرا نمی شود. در این کشور عملیات کندن پوست درخت و سر شاخه ها با نظارت دولت توسط مردم صورت می گیرد، آن ها می توانند چوب تراشیده را برای سوخت به منزل برده یا به فروش رسانند و ۲۰٪ در آمد را به حساب دولت واریز کنند، علاوه بر این، در این کشور در اجرای طرح های جنگلداری از نیروهای بومی استفاده می شود. مجوز تاسیس شرکت های حمل چوب به مردم واگذار می شود. و در مناطقی که پاک تراشی می شود مقداری از چوب به روستاییان واگذار می شود. در قانون اساسی جمهوری ترکیه در سال ۱۳۹۲ اصل به جنگل ها و منابع طبیعی اختصاص یافته است:

ماده ۱۶۸ در خصوص اکتشاف و استخراج منابع طبیعی که در اختیار دولت است می باشد و دولت می تواند طبق اصول و ضوابط قانونی به بخش خصوصی و شرکت های دولتی واگذار کند و ماده ۱۶۹ در خصوص حمایت و توسعه جنگل ها است و ماده ۱۷۰ قانون اساسی در خصوص حمایت از ساکنین روستاهای جنگلی است. (شاعری، ۱۳۹۳: ۵۳-۱۰۴).

همکاری های بین المللی

جمهوری اسلامی ایران عضو کلیه کنوانسیون های بین المللی بوده و در آژانس های تخصصی مرتبط با سازمان ملل به شرح ذیل عضویت دارد:

- کنوانسیون تنوع زیستی

هدف این کنوانسیون حفاظت از تنوع زیستی و استفاده از ظرفیت های آن به صورت پایدار و آرایه یک سهم برابر و عادلانه از منافع ناشی از بهره برداری از منابع ژنتیکی می باشد.

ایران ضمن عضویت در این کنوانسیون، استراتژی و برنامه عمل ملی تنوع زیستی را در سال ۱۳۸۱ در شورای عالی محیط زیست با تأکید بر اهداف ذیل تدوین نمود.

۱- ارتقا مشارکت و آگاهی های عمومی

۲- تدوین سیستم های اطلاع رسانی تنوع زیستی

۳- بهره برداری پایدار از منابع تنوع زیستی

۴- حفاظت جامع از تنوع زیستی

- کنوانسیون تغییر اقلیم

هدف این کنوانسیون تعادل بخشی و کنترل تراکم گازهای گلخانه ای اتمسفر به میزانی است که از وقوع مداخلات خطرناک انسانی در سیستم آب و هوایی پیشگیری و جلوگیری نماید. این کنوانسیون همچنین از کلیه اعضا می خواهد تا گزارش ملی انتشار گازهای گلخانه ای حاصل از فعالیت های بشری را با هدف تدوین و اجرای برنامه های ملی و کاهش اثرات تغییر اقلیم از طریق جلوگیری از انتشار گازهای گلخانه ای و جذب آن از طریق ترسیب تهیه و آرایه نماید.

سهم ایران در انتشار گازهای گلخانه‌ای در سطح جهان بسیار کم بوده و سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور برنامه‌های گسترده‌ای در برای فعالیتهای نهال کاری و جنگل کاری برای کنترل انتشار گازهای گلخانه‌ای در دست اجرا دارد (پایگاه اطلاع رسانی سازمان ها و مراتع ، ۱۳۹۷).

- کنوانسیون مقابله با بیابان زایی ملل متحد: هدف این کنوانسیون مقابله با بیابان زایی و کاهش اثرات خشکسالی در کشورهای مبتلا به خشکسالی‌ها و بیابان زایی شدید به ویژه منطقه آفریقا از طریق اعمال اقدامات مؤثر در کلیه سطوح می‌باشد. ایران سومین کشوری است که این کنوانسیون را امضا نموده و مراحل تصویب آن را رسماً در سال ۱۳۷۵ به اتمام رسانده است. علاوه بر آن جمهوری اسلامی ایران برنامه اقدام ملی مقابله با بیابان زایی و کاهش اثرات خشکسالی را از طریق یک فرایند مشارکتی با حضور گسترده کلیه ذینفعان در سطوح مختلف در سال ۱۳۸۳ تدوین نمود که از عمده محورهای آن، مشارکت جوامع محلی در کلیه سطوح برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری با تأکید بر رهیافت از پایین به بالا مندرج در کنوانسیون می‌باشد.

سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور مسئولیت اجرایی نهاد هماهنگ‌کننده ملی را از سوی کمیته ملی مقابله با بیابان زایی به ریاست وزیر جهاد کشاورزی (که ریاست کمیته یاد شده را از سوی رئیس جمهوری بر عهده دارد)، دارا می‌باشد.

یکی از الویتهای برنامه اقدام ملی تدوین یک چارچوب مناسب برای اتخاذ رهیافتهای همسو و یکپارچه برای بخش‌های کلان اقتصادی و بهره‌مندی از مصوبات کمیته ملی مقابله با بیابانزایی است. کلیه امور مربوط به کنوانسیون در سطح ملی از طریق یک دبیرخانه انجام می‌شود که در رأس آن مرجع ملی مقابله با بیابانزایی قرار دارد. تا کنون سه گزارش ملی توسط این دبیرخانه تهیه و به کنوانسیون ارسال گردیده است. در ضمن با توجه به راه‌اندازی ۶ شبکه موضوعی در منطقه آسیا که مسئولیت آن به شش کشور منطقه با هدف حمایت از اجرای برنامه اقدام ملی و برنامه اقدام منطقه‌ای واگذار می‌باشد، جمهوری اسلامی ایران مسئولیت شبکه موضوعی مدیریت مراتع و تثبیت شن‌های روان را بر عهده گرفته که افتتاحیه آن در سال ۱۳۸۰ در یزد برگزار گردید. هدف این شبکه جمع‌آوری و تدوین اطلاعات و ارتقاء ظرفیتهای منطقه‌ای جهت احیا سیستم‌های پایدار برای مدیریت مراتع و تولیدات دامی بر اساس شرایط اجتماعی و اقتصادی برابر در کشورهای منطقه بوده است.

- مجامع مرتبط با موضوع جنگل ملل متحد: کنفرانس توسعه و محیط زیست ملل متحد در سال ۱۳۷۱ در ریو- برزیل یک برنامه کار چند ساله را جهت نیل به توسعه پایدار تهیه نمود که یک هیأت عالی رتبه از سوی جمهوری اسلامی ایران در این کنفرانس شرکت داشتند.

کمیسیون توسعه پایدار ملل متحد در سومین نشست خود در سال ۱۳۷۴ پانل بین‌الدول جنگل با هدف ایجاد همگرایی حول محور موضوعی راه‌اندازی نمود که متعاقب مسئولیت آن به مجمع

بین‌الدول جنگل و مجمع جهانی جنگل واگذار گردید و جمهوری اسلامی ایران از ابتدا در کلیه این فرایندها نقش فعال و برجسته‌ای داشته و اعتقاد دارد که فرایندهای یاد شده نقش مهمی جهت نیل به یک اجماع جهانی در خصوص موضوعات مرتبط با جنگل داشته است.

یکی از موضوعاتی که توجه ایران را از ابتدا به این فرایند جلب نمود نیاز کشورهای در حال توسعه با پوشش کم جنگل بود که عمدتاً دارای جنگل‌ها و اراضی جنگلی نادر با کارکردهای مهم اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، زیست‌محیطی و معیشتی خاص هستند. در همین ارتباط، بنا به پیشنهاد جمهوری اسلامی ایران یک اجلاس کارشناسی در حمایت از برنامه کار مجمع جهانی جنگل تحت عنوان اجلاس نیازها و ملزومات خاص کشورهای در حال توسعه با پوشش کم جنگل و انواع جنگل‌های منحصر به فرد با حمایت دولت‌های کانادا، دانمارک، فنلاند و نروژ و مشارکت دولت‌های مصر، سودان و سازمان‌های فائو، برنامه عمران ملل متحد، برنامه محیط زیست ملل متحد و صندوق بین‌المللی توسعه کشاورزی در سال ۱۳۷۸ در تهران برگزار گردید. بر اساس مصوبات این اجلاس، یک دبیرخانه دائمی با عنوان "دبیرخانه فرایند تهران" به منظور دستیابی به اهداف جمعی این اجلاس و پیگیری اجرایی ساختن تصمیمات متخذه تأسیس گردید، که دبیرخانه دائمی آن در تهران قرار دارد. این دبیرخانه وظیفه پیگیری تحولات بین‌المللی جنگل و ارایه دهنده نظرات و صدای کشورهای با پوشش کم جنگل در مجمع مرتبط جهانی می‌باشد (پایگاه اطلاع رسانی سازمان ها و مراعات ، ۱۳۹۷).

- سازمان خواروبار و کشاورزی ملل متحد: جمهوری اسلامی ایران عضو سازمان خواروبار و کشاورزی ملل متحد بوده و در زمینه جنگل همکاری و ارتباط نزدیکی با دپارتمان جنگلداری دارد. سازمان جنگل‌ها، مراعات و آبخیزداری کشور در جلسات مختلف این سازمان از جمله اجلاس کمیسیون جنگلداری خاور نزدیک و کمیته جنگلداری فائو به طور منظم شرکت می‌نماید و همکاری‌های متنوعی را با آن سازمان دارد (پایگاه اطلاع رسانی سازمان ها و مراعات ، ۱۳۹۷).

بیانیه اعلامیه ریو (۱۹۹۲): پس از پایان دهه ۱۹۸۰، کلید حل مسایل این دوره در حوزه حفاظت از محیط زیست «توسعه پایدار» بوده است. در طول مذاکرات کنفرانس های محیط زیست، کشورهای در حال توسعه توانستند با اجماع، حق توسعه را در اصل ۳ اعلامیه ریو بگنجانند؛ که بیان می دارد حق توسعه باید به نحوی اعمال شود که به طور مساوی نیازهای نسل کنونی و نسل های آینده را در زمینه توسعه و حفظ محیط زیست برآورده سازد. اما در عوض کشورهای توسعه یافته توانستند اجتماعی در مورد اصل ۴ کسب کنند. لازم به ذکر است اصل ۴ اعلام می دارد، به منظور نیل به توسعه پایدار، فرآیند توسعه باید هماهنگ با حفاظت از محیط زیست باشد و نمی تواند جدا از آن در نظر گرفته شود. این دو اصل در واقع قلب اعلامیه ریو می باشند و لزوماً باید با هم در نظر گرفته شوند. اصل ۳ بسیار شبیه به تعریف توسعه پایدار در کمیسیون برونلند است. اصل ۴ نیز محیط

زیست را جز تفکیک ناپذیر توسعه می‌داند. تنها تفاوت این دو اصل این است که تأکید اولی بیش تر بر توسعه و تأکید دومی بر محیط زیست می‌باشد.^۱

از نظر حقوقی بزرگ‌ترین دست‌آورد این کنفرانس گشودن راه تغییر مکان از حقوق بین‌الملل محیط زیست به حقوق نوین و هنوز در حال تعریف توسعه پایدار است (پور هاشمی، ۱۳۹۲: ۴). به عنوان نمونه؛ اصل اول این اعلامیه بیان می‌دارد که: «انسان‌ها موضوع اصلی هرگونه توسعه هستند، برخورداری از سلامت و توانایی‌های جسمی و روحی جز حقوق انسان‌ها در انطباق با طبیعت است». اصل دوم بیانیه ریو حق دولت‌ها را جهت بهره‌برداری از منابع بر اساس خط مشی‌های زیست‌محیطی و توسعه‌ای خودشان مجاز می‌داند. اصل سوم هم بر حق توسعه تصریح می‌کند. اصل چهارم، حفاظت محیط زیست را جز جدایی‌ناپذیر فرآیند توسعه می‌داند.^۲

دستور کار ۲۱: فصل ۳۹ دستور کار ۲۱ با عنوان اسناد حقوقی بین‌المللی مقرر می‌دارد: «توسعه بیشتر حقوق بین‌الملل راجع به توسعه پایدار، مستلزم توجه خاصی به توازن ظرفیت میان ملاحظات محیط زیست و توسعه خواهد بود» دستور کار ۲۱ نیز با توجه ویژه به این هدف، علاوه بر پیشنهاد تشکیل کمیسیون توسعه پایدار، خواستار جهت‌گیری حقوق بین‌الملل محیط زیست در راستای مفهوم توسعه پایدار گردیده است (پور هاشمی، ۱۳۹۲: ۱۴۵).

بیانیه هزاره (نیویورک - ۲۰۰۰): بیانیه هزاره با تعیین اهداف زیر راه توسعه پایدار اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی را نشان می‌دهد: از میان بردن فقر و گرسنگی شدید؛ دست‌یابی به آموزش ابتدایی در همه جهان؛ توسعه برابری جنسیتی و توانمندسازی زنان؛ کاهش مرگ کودکان؛ بهبود بهداشت مادران؛ مبارزه با بیماری‌های ایدز و ویروس مولد آن، و هم‌چنین در آماج زمانی و نشان‌گرهای آن نیز به تلفیق اصول توسعه پایدار در سیاست‌ها و برنامه‌های کشورهای معکوس کردن روند اتلاف منابع زیست‌محیطی اشاره می‌نماید.^۳

بیانیه اجلاس جهانی توسعه پایدار (ژوهانسبورگ - ۲۰۰۲): اصل ۵ این بیانیه اعلام می‌دارد که بر این اساس، بر ما فرض است که مسوولیتی جمعی را برای پیشرفت و تحکیم ارکان تقویت‌کننده و به هم وابسته توسعه پایدار در سطح جهانی بپذیریم. همین‌طور در اصل ۱۶ آمده است که؛ مصمم هستیم تضمین کنیم تنوع غنی‌ها که همان قوت جمعی ماست در جهت مشارکتی سازنده برای تغییر و دست‌یابی به هدف مشترک توسعه پایدار مورد استفاده قرار گیرد و در اصل ۳۷ و در واقع آخرین اصل آن هم آمده است؛ ما از آفریقا - مهد بشریت - رسماً در قبال مردم جهان و نسل‌هایی

1. Rio Declaration on Environment and Development, 1992
2. Rio Declaration on Environment and Development, 1992
3. United Nations Millennium Declaration (New York, September 2000)

که وارث مسلم این زمین هستند متعهد می شویم به طور جدی امید همگان برای تحقق توسعه پایدار را تضمین کنیم

سند کنفرانس ریو + ۲۰ یک چارچوب بین المللی برای توسعه پایدار را مورد اشاره قرار داده است. محور اصلی کنفرانس ۲۰۱۲ توسعه پایدار عبارت بودند از «اقتصاد سبز در زمینه توسعه پایدار»، «کاهش فقر» و «چارچوبی نهادیافته برای توسعه پایدار». اجلاس ریو + ۲۰ منعکس کننده مدلی جدید برای تلاش های بین المللی جهت ارتقاء توسعه پایدار بود.

تهدیدات تنوع زیستی

- جنگل زدایی و تخریب: بخش ایران از منطقه حساس زیستی قفقاز شامل جنگل هیرکانی در دامنه های شمالی منطقه البرز است و مناطق حساس زیستی از بخش ایران و آناتولی شامل جنگل های بلوط زاگرس و دامنه جنوبی جنگل ارس در دامنه جنوبی رشته کوه البرز را در برمی گیرد. ایران تقریباً تمام منطقه حساس ایران و آناتولی را پوشش داده است. حداکثر ۱۱٪ از گونه های بومی گیاهان منطقه دست نخورده باقی مانده اند چرا که بیشتر گونه ها روند کاهشی داشته اند. در گذشته جنگل زدایی و تخریب به دلیل برداشت چوب (بریدن درختان) توسط شرکت های تجاری بوده اما امروزه این فعالیت ممنوع شده است که خود عاملی برای کاهش فشار بر جنگل می باشد. سازمان محیط آب و محیط زیست، ۱۳۹۷).

- اخیراً برنامه های توسعه دولتی بر توسعه زیر ساخت ها از جمله راه ها، معادن، صنایع در مناطق حساس اکولوژیکی تمرکز یافته اند. راه ها موجب تخریب جنگل و تسهیل دسترسی به منابع آن می شود.

- فعالیت های دامداری نیز مناطق جنگلی را مورد تهدید قرار می دهند به دلیل این که دامداری متمرکز موجب فشردگی خاک و صدمه به نهال ها و جوانه های درختان می شود که مورد چرای دام قرار می گیرند.

- شکار: شکار غیر مجاز حیات وحش از سال های ۷۰ به شدت افزایش یافته است. جانورانی که بیش تر در معرض تهدید هستند پلنگ، خرس قهوه ای، گرگ و خوک وحشی هستند.

- تغییرات آب و هوا: بخش مهمی از ایران کوهستانی است و زیستگاه های مرتفع کوهستانی از جمله زیستگاه هایی هستند که در بیشترین معرض تهدید در مقابل تغییرات آب و هوا قرار دارند. با افزایش دما، زیستگاه ها به تدریج به طرف ارتفاعات کشیده می شوند و عرصه های زیستگاهی کاهش می یابند. در واقع با افزایش ارتفاع گونه های بومی نیز افزایش می یابند و این خود عاملی برای کاهش گونه ها در ارتفاعات بلند کوهستانی است. کوهستان های جنگلی مانند جنگل هیرکانی که از مناطق حساس زیستی به شمار می روند ممکن است گونه های بسیاری را از دست بدهند.

جرایم و مجازات‌ها

برای حفاظت از محیط زیست و جنگل‌ها مجازات‌هایی تعیین شده است از جمله ماده ۵۸: کشف، تعقیب و پیگیری جرائم مذکور در این قانون می‌شوند به عنوان ضابطین قوه قضائیه محسوب و از این حیث تحت تعلیمات دادستان محل، انجام وظیفه خواهند نمود. گزارشات مأمورین مذکور به عنوان گزارش ضابط خاص در رسیدگی به پرونده‌ها مورد استناد مراجع قضایی قرار خواهد گرفت.

تبصره ۱: مأمورین سازمان که دارای معرفی‌نامه از سازمان متبوعه می‌باشند با تحصیل نمایندگی از سوی مراجع قضایی محل، مجازند کلیه کارخانجات صنایع چوب و یا فرآوری محصولات جنگلی و مرتعی همچنین سایر اماکن و انبارهای مربوط را هر موقع که لازم بدانند بازرسی و در صورت کشف چوب و یا فرآورده‌های چوبی و محصولات فرعی منابع طبیعی غیرمجاز نسبت به توقیف آن اقدام و با تنظیم صورت مجلس مراتب را جهت تعقیب کیفری متخلف به دادسرای محل اعلام نمایند.

تبصره ۲: در صورتی که مأمورین سازمان خود مرتکب جرائم مذکور در این قانون شوند یا شرکت یا معاونت در آن نمایند حسب مورد به حداکثر مجازات مقرر در این قانون محکوم می‌شوند و یا در صورتی که مسامحه در اجرای مقررات قانون یا آئین‌نامه‌های مربوط نمایند به حبس تعزیری از یک تا سه ماه محکوم خواهند شد.

ماده ۵۹: بریدن، ریشه کن کردن، سوزاندن نهال، درخت، درختچه و بوته، کت زدن یا پی زدن تیغ زدن و آتش افروختن در تنه درختان جنگلی و همچنین سربرکردن (قطع تاج درخت)، پوست کندن، شاخه زنی، سرشاخه زنی، شکستن، تهیه چوب، هیزم، ذغال و محصولات فرعی از درختان و بوته‌های واقع در عرصه‌های منابع طبیعی و امحاء و تخریب و تغییر سازه‌ها و حصارکشی و بنج‌مارک و تأسیسات طرح‌های منابع طبیعی و آبخیزداری از قبیل جاده، پل، ساختمان، آب‌بند، بند چپری و خشکه‌چین و نیز برداشت هر گونه خاک، خاکبرگ، خاک نباتی، شن، ماسه و سنگ، بدون اخذ مجوز از سازمان ممنوع و مرتکب علاوه بر جبران خسارت وارده و پرداخت جزای نقدی ذیل حسب مورد، در صورت تکرار به سه تا نه ماه حبس تعزیری نیز محکوم می‌شود.

ماده ۶۱: هرکس به وسیله صحنه‌سازی از قبیل خاکبرداری، شخم زنی، پی‌کنی، دیوارکشی، تغییر حد فاصل، امحای مرز، کرت‌بندی، نهرکشی، حفر چاه و امثال آن به تهیه آثار تصرف در عرصه و اعیانی مبادرت نماید و یا مبادرت به هر نوع اقدام یا عملیاتی نماید که موجب تخریب یا تجاوز و یا تصرف عدوانی منابع مذکور گردد علاوه بر رفع تصرف و جبران خسارت به حبس از نه ماه تا سه سال محکوم می‌گردد. تبصره ۱: سازمان مکلف است به محض اطلاع، به وسیله مأمورین (ضابطین) خود یا یگان حفاظت از منابع طبیعی ضمن جلوگیری از ادامه عملیات نسبت به رفع تجاوز اقدام نموده و مراتب را در هر صورت به دادسرای محل جهت تعقیب کیفری متهم اعلام نماید.

تبصره ۲: اعیانی که در عرصه مورد تجاوز احداث شده یا بشود به حکم دادگاه، حسب مورد قلع و قمع و یا به نفع دولت ضبط می شود.

ماده ۶۲: چرانیدن دام در عرصه‌های منابع طبیعی موضوع این قانون بدون اخذ پروانه یا مازاد بر ظرفیت تعیین شده در پروانه و طرح و یا خارج از زمان مقرر ممنوع بوده و جرم محسوب می گردد و متخلف به ازای هر واحد دامی به پرداخت جریمه ای معادل ۲۰ درصد ارزش متوسط روز آن واحد دامی علاوه بر خسارات وارده محکوم خواهد شد. تبصره ۱: ورود و چرانیدن دام در عرصه‌های جنگلی شمال کشور که در اجرای طرح ساماندهی خروج دام تخلیه شده‌اند ممنوع می باشد. در صورت عدم رعایت، مرتکبین علاوه بر ضبط دام به حکم مرجع قضایی و جبران خسارات وارده به پرداخت جرایم مقرر در این قانون محکوم می شوند. تبصره ۲: واگذاری حق استفاده از تمام یا قسمتی از پروانه چرا و طرح مرتع داری به هر نحو از طرف صاحب پروانه و مجری طرح به دیگری و نیز وارد نمودن دام اشخاص دیگر در محدوده طرح یا پروانه و همچنین دریافت هر گونه وجه یا هر نوع مالی بعنوان واگذاری پروانه یا حق علفچر یا حق عبور یا به هر عنوان بابت استفاده از مرتع موضوع پروانه چرا و یا طرح مرتعداری، بدون کسب اجازه از سازمان ممنوع است و مرتکب به پرداخت جریمه ای معادل ۳۰ درصد ارزش متوسط روز آن واحد دامی محکوم و پروانه چرا نیز از درجه اعتبار ساقط و قرارداد طرح مرتعداری نیز فسخ و مجری خلع ید می گردد.

ماده ۶۳: آتش زدن نباتات در مزارع و باغات داخل یا مجاور جنگل ممنوع است. در صورتی که در نتیجه بی مبالاتی یا سهل انگاری حریق به عرصه های جنگلی مجاور سرایت نماید، مرتکب علاوه بر جبران خسارت وارده، به جریمه ای معادل دو برابر خسارت وارده به منابع طبیعی محکوم شود. (تصویب شد ۸/۲/۸۷) ماده ۶۴: هرکس عمداً مبادرت به ایجاد حریق و آتش سوزی در مناطق جنگلی و مرتعی نماید، علاوه بر جبران خسارات وارده و جرایم مقرر در این قانون به مجازات حبس از سه سال تا ده سال محکوم می شود. در صورتی که اقدامات مذکور نسبت به ذخایر جنگلی صورت گیرد و یا مرتکب مامور سازمان باشد حداکثر مجازات مقرر اعمال می گردد. تبصره: در صورتی که ایجاد آتش سوزی ناشی از بی احتیاطی و بی مبالاتی باشد مرتکب به معادل دو برابر خسارات وارده محکوم می شود. ماده ۶۷: قطع گونه هایی که به تشخیص سازمان جز ذخایر جنگلی و مرتعی محسوب و مناطق رویشگاهی آن آگهی و ممنوع القطع اعلام می گردد برای تشدید مجازات، عاملین برحسب مورد به سه برابر میزان مجازات های مربوط به قطع درختان و تصرف عدوانی موضوع این قانون محکوم خواهند شد. ماده ۶۸: حمل چوب، هیزم و ذغال حاصل از درختان جنگلی و نیز سایر فرآورده های منابع طبیعی از قبیل باریجه، کتیرا، آنقوزه، سقر، همیشک، داردوست، خزه و غیره که فهرست آن ها توسط سازمان تهیه و منتشر می گردد در تمام نقاط کشور بدون اخذ پروانه از سازمان ممنوع است و چنانچه مرتکب فاقد پروانه بهره‌برداری باشد طبق قانون مجازات مرتکبین قاچاق،

تعقیب و مجازات خواهد شد. در صورتی که دارای پروانه بهره‌برداری باشد فقط عین مال به نفع دولت ضبط می‌شود. تبصره ۱: مأمورین سازمان که دارای حکم ضابط دادگستری می‌باشند موظفند در صورت مشاهده هر گونه تخلف از حکم این ماده و برداشت و حمل غیر مجاز نسبت به توقیف وسیله حمل و محموله و نگهداری آن تا تعیین تکلیف موضوع از سوی مرجع قضایی اقدام نمایند. تبصره ۲: راننده وسیله نقلیه ای که چوب‌های بدون پروانه و یا محصولات ذکر شده در این ماده را بدون مجوز عالمی حمل کرده باشد معاون جرم محسوب و علاوه بر مجازات مقرر از ۴ ماه تا یک سال از حق رانندگی محروم و وسیله نقلیه نیز به حکم مرجع قضایی توقیف می‌گردد. مأمورین ضابط سازمان و یا یگان حفاظت باید گواهینامه رانندگی را از مرتکب اخذ و ضمیمه پرونده به دادسرا ارسال دارند. ماده ۶۹: هرگونه بهره‌برداری در محدوده‌های بحرانی منابع طبیعی که سازمان آن محدوده را قرق شده اعلام و موارد قرق را در متن آگهی درج می‌کند، به کلی ممنوع است. ترمد در ابلاغ و نصب آگهی قرق در اماکن عمومی و تخریب محصوره و شکستن قرق جرم محسوب می‌شود و مجرم برحسب مورد به سه برابر میزان مجازات‌های متعارف مربوط به قطع و نزع و تخریب و تصرف عدوانی موضوع این قانون محکوم خواهد شد. ماده ۷۰: تخلیه هر گونه مواد زائد خطرناک، نخاله، زباله، شیره زباله، مواد زائد ساختمانی، خاک، سنگ و همچنین دپو کردن خاک در عرصه‌های منابع طبیعی بدون اخذ مجوز از سازمان و دستگاه‌های ذیربط از جمله محیط زیست ممنوع است. مرتکبین علاوه بر پرداخت خسارت وارده حسب مورد به جزای نقدی از ده میلیون تا یکصد میلیون ریال محکوم می‌گردند. چنانچه متخلفین از کارکنان دولت (اعم از کشوری و لشکری) و شهرداری‌ها باشند علاوه بر مجازات‌های مذکور حسب مورد به انفصال از خدمات دولتی از دو تا پنج سال محکوم خواهند شد.

پاسخ‌گویی به فرضیات

تخریب جنگل‌های ایران در یک سده گذشته با چالش‌هایی رو به رو بوده است، به یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های مسئولان و دوستداران محیط زیست تبدیل شده است بررسی‌ها نشان می‌دهد که به طور متوسط سالانه دو هزار و هشتصد و شصت و هفت هکتار از جنگل‌های شمال ایران تخریب شده است و در دهه اخیر شدت این خیلی زیاد بوده است اگر این رویه ادامه پیدا کند تا پنجاه سال آینده در بسیاری از نقاط شمال ایران آثاری از جنگل‌های بازممانده از دوران سوم زمین‌شناسی نخواهیم داشت. افزون بر هشدارهای رییس سازمان محیط زیست، آمارهای جهانی نیز حکایت از آن دارند که روند تخریب جنگل در ایران رشدی شتابان دارد. روند تخریب پوشش جنگلی طی چند سال گذشته موجب شده این سوال در ذهن‌ها شکل گیرد که چرا تاکنون در زمینه حفاظت از جنگل‌ها کوتاهی صورت گرفته و این منابع خدادادی رو به زوال است؟ جنگل؛ قربانی سودجویی در روند توسعه تحولات سال‌های گذشته، منابع طبیعی مانند جنگل‌ها و مراتع را به

شدت در معرض تهدید قرار داده است. اجرای طرح های کشاورزی صنعتی، طرح های سدسازی و راه سازی، گسترش شهرها به ویژه ساخت و سازهای غیر قانونی موجب شده تا تخریب جنگل های ایران در یک سده گذشته روندی شتابان تر از قبل داشته باشد. به این ترتیب یکی از محرک های تخریب جنگل در چند دهه گذشته، اجرای طرح های عمرانی بدون توجه به آسیب های زیست محیطی آن بوده است. بسیاری از پیمانکاران برای کاهش زمان اجرا و صرفه جویی در هزینه ها کوتاه ترین مسیر را برای اجرای طرح های خود انتخاب می کنند بدون آن که توجهی به پیامدهای زیست محیطی و آسیب های آن داشته باشند. عوامل تخریب به دو دسته کلی عوامل انسانی و غیر انسانی تقسیم می شود اگر بخواهیم نقش هر کدام از دو عامل را در تخریب جنگل ها مشخص کنیم با صراحت اعلام می کنیم که ۹۹ درصد از تخریب جنگل های ایران مربوط به عوامل انسانی است. براساس آمارهای اعلام شده از سوی سازمان هوانوردی و فضایی آمریکا (ناسا) سالانه نزدیک به یک تا ۱,۵ درصد جنگل های ایران از بین می رود و در صورت ادامه این روند، کشور یک سده آینده خالی از جنگل خواهد شد زیرا برداشت کنونی از جنگل های کشور براساس حد پایدار نیست و ما شاهد هستیم که هر سال چند برابر بیش از حد پایدار از جنگل های کشور برداشت می شود. حد پایدار برداشت از جنگل زمانی شکل می گیرد که ما به اندازه رشد و توسعه جنگل ها از آن ها برداشت کنیم ولی متأسفانه در چند دهه اخیر چند برابر رشد و جایگزینی درختان از این منابع ملی برداشت کرده ایم. در کنار عوامل انسانی و تخریب جنگل ها کم کاری مسئولان نیز نقش ویژه ای در تخریب جنگل ها دارد. سازمان جنگل و مراتع کشور که متولی اصلی امر جنگل داری است یکی از ضعیف ترین نهاد های حوزه زیست محیطی است. برخی از مسوولان این سازمان ادعا دارند که باید مردم را در مدیریت جنگل ها شریک کرد اما هیچ وقت به این مساله فکر نمی کنند که دوران خاموش کردن حریق با شاخ و برگ درختان و آب به پایان رسیده است. ارزش جنگل در کشور باید بیش از آنچه هست مورد تاکید قرار گیرد زیرا در شرایط کنونی برخی از مسوولان آتش سوزی جنگل را امری بی اهمیت تلقی می کنند. این تفکر در مسوولان باید از بین برود تا در آینده صیانت از جنگل رنگ و بوی واقعی به خود گیرد. اگر بخواهیم نمونه ای از طرح های عمرانی کارشناسی نشده را بیان کنیم باید به سد و جاده سازی در شمال کشور اشاره شود که هزاران هکتار از جنگل های هیرکانی با عمر میلیون ها سال را از بین برد. یکی از مهم ترین آسیب های تخریب و نابودی جنگل ها، از بین رفتن سفره های زیرزمینی آب است حفاظت از جنگل و ایده سپردن آن به مردم به باور شماری از صاحب نظران مسایل زیست محیطی، یکی از چالش های مهم در زمینه کاهش پوشش جنگلی کشور ناشی از ناشناخته بودن سطح و میزان آسیب های این منابع طبیعی و زیستی است. البته در این میان برخی می گویند در مورد روند تخریب جنگل ها اغراق نیز صورت گرفته است. این واقعیت که جنگل های کشور در یک سده گذشته کاهش داشته یک امر طبیعی است زیرا جمعیت ایران در این مدت

زمانی چند برابر افزایش پیدا کرد و این افزایش موجب شد تا برای تامین نیازها، بسیاری از منابع طبیعی مورد دستبرد قرار گیرد. باید نخست مدیریت جنگل‌های کشور در دستور کار سازمان قرار گیرد سازمان جنگل‌ها باید یک سازمان حاکمیتی باشد تا اگر آتش‌سوزی در جنگل‌های کشور رخ دهد، این سازمان منتظر تخصیص بودجه از سوی دولت نباشد بلکه باید در همان لحظه بودجه کامل برای بازسازی جنگل در اختیار متولیان امور قرار گیرد. زمانی که ما در فصل گرما هستیم احتمال آتش‌سوزی در جنگل‌ها زیاد است. هر چند مهار آتش در جنگل با توجه به موانع طبیعی و خطرهای آن مشکل‌هایی قابل توجه است اما آنچه موجب می‌شود تا روند خاموشی آتش بیشتر از دیگر کشورها به درازا بینجامد، کمبود امکاناتی نظیر بالگرد امدادی و آب‌پاش است. در حال حاضر هر چند تشکل‌هایی برای حفاظت از محیط زیست وجود دارد اما این تشکل‌ها کارکرد اصلی خود را انجام نمی‌دهند. زمانی می‌توانیم این تشکل‌ها را به عنوان دوستداران طبیعت معرفی کنیم که آنها بتوانند نظرهای خود را برای تغییر برخی از سیاست‌ها که به منابع طبیعی آسیب می‌رساند به پیمانکاران تحمیل کنند. لازم است به جنگل به عنوان یک منبع ملی و فراتر از تصمیم‌گیری یک نهاد یا سازمان نگاه شود و بیشترین همدلی برای صیانت از آن به وجود آید. ما نمی‌توانیم ادعا کنیم که در قوانین صیانت از جنگل کاستی وجود دارد بلکه آنچه در اینجا موجب شده تا ما شاهد تخریب‌های گاه و بی‌گاه در جنگل‌ها باشیم ناهماهنگی در اجرای قوانین است که موجب شده نهایت استفاده از امکانات برای حفاظت از جنگل به عمل نیاید. سخن تخریب بی‌رویه جنگل‌های ایران از سوی عامل‌های انسانی و غیر انسانی یک تراژدی تمام‌عیار زیست‌محیطی است تا جایی که ادامه این روند و کم‌توجهی سازمان‌های مختلف، آینده زیست‌بوم و به‌طور ویژه جنگل‌های کشور را در هاله‌ای از ابهام فرو برده است. در حالی که روند کنونی قطع و نابودی درختان بر اثر آتش‌سوزی از لحاظ زیست‌محیطی و نیز اقتصادی کشور را دست‌به‌گریبان پیامدهای نامطلوب مستقیم و غیرمستقیم می‌کند، در میان مدت و درازمدت نیز آثار خود را به شکل‌هایی چون فرسایش زمین، مهیاسازی بستر هجوم سیل به سکونتگاه‌های انسان و ... ظاهر می‌سازد. در کنار ضرورت شکل‌گیری اراده واقعی در نگهداری از جنگل میان مسوولان و دستگاه‌های گوناگون، یکی از مهم‌ترین راهکارها در این زمینه، بحث فرهنگ‌سازی و سهیم کردن مردم بومی در مدیریت و برنامه‌هایی است که در این زمینه در حال تدوین است چرا که فرهنگ و نگرش مردم نسبت به پدیده‌های اجتماعی آنقدر که می‌تواند در تحقق اهداف اینچنینی کارایی داشته باشد هیچ قانون یا قوه قهریه‌ای نمی‌تواند چنین کارکردی داشته باشد. از این رو ایجاد نگرش صحیح نسبت به جنگل و حفظ آن، به فعالیت‌های فرهنگی و آموزشی بیشتری نیاز دارد و اگر به این مهم توجه کافی نشود باعث بروز پیامدهایی جبران‌ناپذیر خواهد شد. هر چند در قوانین کشوری قوانین زیادی در حفاظت از جنگل‌ها وجود دارد اما عملی نیست و مسئولات در اجرای آنها سستی می‌نمایند.

نتیجه گیری

ظرفیت زیستی دنیا و توان بازسازی طبیعت محدود است. در حال حاضر میزان بهره کشی انسان ها از طبیعت بیش تر از ظرفیت زیستی زمین است به گونه ای که برای هریک سال زندگی انسان ها بر روی کره زمین یک سال و نیم زمان برای بازسازی نیاز است توسعه باید با قانون طبیعت هم راستا شود زیرا هیچ پیشرفت و تکنولوژی توانایی تقابل با طبیعت ندارد زیرا بر هم زدن چرخه طبیعت منجر به زیان های بسیار برای زندگی خود بشر خواهد شد.

همان گونه که در اسناد و بیانیه های مهم بین المللی درباره محیط زیست از جمله بیانیه ریو نیز مورد تاکید قرار گرفته است، در مراحل تکامل طولانی و دشوار بشر بر روی زمین، مرحله ای فرا رسیده است که در آن، انسان به یاری پیشرفت سریع علوم و فناوری به روش های متعدد و در مقیاس های غیر قابل پیش بینی، قدرت تغییر محیط زیست خود را به دست آورده است. این وضعیت نه تنها نسل کنونی بشر را با تهدیدی جدی مواجه ساخته، بلکه بقای بشر را نیز به طور جدید در معرض خطر قرار داده است.

توسعه پایدار بر یکپارچگی اقتصادی- محیطی، حفاظت- محیطی، تعهد بین نسل ها و عدالت درون نسلی و بین نسلی، کیفیت زندگی و مشارکت آحاد جامعه در فرایند توسعه تاکید دارد در محیط جنگلی یک استراتژی (سیاست اجرایی) جهت اقدام نیاز است، دولت ها باید گام های استواری در جهت تشخیص حقوق سیاسی، فرهنگی و منطقه ای اقلیت های بومی و دیگر افرادی که در جنگل زندگی می کنند بردارند، دولت ها باید مردم وابسته به جنگل را در اقتصادهای بزرگتر و حیات سیاسی ملی وارد کنند، بدون این که آن ها را به حاشیه برانند یا این که آن ها را از زادگاه و فرهنگشان دور کنند، همچنین ارایه خدمات عمومی بیشتر، دسترسی به بازار کار، عوامل تولید و ... را برای آنها تسهیل کنند. طرح هایی در مقیاس کوچک کشاورزی، جنگلداری، ماهیگیری و صنایع دستی می تواند فرصت های جدیدی را ایجاد و از آسیب پذیری ساکنان جنگل بکاهد. البته باید به خلاء های مجازاتی در ایران نیز توجه شود که مجازات ها اجرایی شوند. این روش ها هر چند هزینه بر هستند ولی از لحاظ اخلاقی با تقویت عدالت اجتماعی و توسعه پایدار توجیه پذیر است .

راهکارها

- ۱- یکپارچه سازی سازمان های متولی محیط زیست (سازمان حفاظت محیط زیست و سازمان جنگل ها و مراتع)
- ۲- آمرانه و قاطع بودن تقنین در محیط زیست جنگل.
- ۳- تاسیس دادگاه حل و فصل اختلافات زیست محیطی.
- ۴- لزوم توجه به سیاست های عدم تمرکز در مسایل زیست محیطی .
- ۵- همخوانی سیاست های جنگل با قانون اساسی و چهارچوب های قانونی

- ۶- توسعه سیاست مشارکتی، طرح ریزی و برنامه ریزی، اجرا و پایش .
- ۷- مالیات معقول و متناسب، تامین اعتبارات صحیح برای مدیریت جنگل.
- ۸- بیمه جنگل
- ۹- افزایش امکانات جنگلی
- ۱۰- امور جنگلبانی باید به صورت سازمان حاکمیتی اداره شود .

منابع و مأخذ

- امامی، محمد، (۱۳۸۴)، کلیات حقوق مالی، تهران، نشر میزان، ص ۲۳.
- آذربایجانی، مونا و مفیدی، مجید، (۱۳۸۲)، مفهوم معماری پایدار، همایش بهینه سازی مصرف سوخت در ساختمان، ص ۱.
- پورجعفر، محمدرضا، خدائی زهرا و پور خیری، علی، (۱۳۹۰)، رهیافتی تحلیلی در شناخت مولفه ها، شاخص ها و بارزه های توسعه پایدار شهری، مجله مطالعات توسعه اجتماعی ایران، ۱۳۹۰، سال سوم، شماره سوم.
- پورهاشمی، سیدعباس و ارغند، (۱۳۹۲)، کلیات حقوق بین الملل محیط زیست، تهران: نشر دادگستر، ۱۳۹۲، صص ۱۶۲ و ۱۶۵.
- وهاب زاده، عبدالحسین، (۱۳۸۴)، درسنامه تنوع زیستی، مشهد، انتشارات جهاد دانشگاهی مشهد، ص ۳.
- شمس السادات، (۱۳۹۰)، جهانی شدن و توسعه پایدار، فصلنامه مطالعات راهبردی جهانی شدن، دوره ۲، شماره ۳، ص ۱۱.
- دبیری، فرهاد؛ خلعتبری، یلدا؛ زارعی، سحر (۱۳۹۷) دست یابی به توسعه پایدار از منظر حقوق بین الملل محیط زیست. دوره ۱۶، شماره ۱ - شماره پیاپی ۵۵، صفحه ۶۳-۷۳.
- شاعری، علی محمد و سعدی، حشمت ا.، (۱۳۸۲)، راهنمای علمی مشارکت و ترویج منابع طبیعی، تهران، چاپ صیادی، ص ۳۲ - ۴۲.
- سلطانی پور، فرزانه؛ دماری، بهزاد، (۱۳۹۵)، وضعیت توسعه پایدار در ایران، مجله دانشکده بهداشت و انستیتو تحقیقات بهداشتی دوره اول، شماره ۱۴.
- عمید، حسن، فرهنگ فارسی عمید، تهران: انتشارات امیر کبیر، ۱۳۷۱، ص ۴۰.
- مهندس، ابوطالب و تقوی، مهدی، (۱۳۷۶)، مالیه عمومی، تهران، چاپ فروردین، ص ۱۰۴.
- محلاتی، صلاح الدین، (۱۳۷۲)، انسان، جامعه و محیط زیست، تهران، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، ص ۱۲۳ - ۱۰۰.
- فرهنگ دره شوری، بیژن، (۱۳۷۵)، نشریه منطقه حفاظت شده ارژن و پریشان، فارس، اداره کل محیط زیست استان فارس، ص ۲۰۰.
- موسوی فضل ا.، (۱۳۸۴)، حقوق بین الملل محیط زیست، تهران، نشر میزان، ص ۲۳.
- نیک خلق، علی اکبر و نوری، عسگری، (۱۳۸۵)، جامعه شناسی عشایر ایران، تهران، انتشارات چاپخش، ص ۱۴۸.